

בין חזון לאמת

על ספרו של דן מירון ואגפיו

מאת רב סרן *

א.

רומה, כי כדרך הטבע הוא, אם, כובאי לייחד את הדיבור בכבודו ולכבודו של סופר, הוא דן מירון, ובכבודו ולכבודו של ספר, הוא ספרו "בין חזון לאמת" — ניצני הרומאן העברי היידי במאה התשע-עשרה" (הוצאת מוסד ביאליק, תשל"ט), אבן שרת להוכיח, כי הזימון עתה בינו לביני בבימה שבעל-פה שברשות הרבים, קדמו לו זימונים אחרים, ובכור להם הזימון שנערך לפני שמונה-עשרה שנה בבית טשרניחובסקי, כדי לקיים את כוונתה של "אגודת הסופרים" להקהיל את מבקרי הספרות לניסוי-בירור של דרך אמנות ודרכיה, ובכלל ארבעת המרצים היו דן מירון ואני, עבדכם. לא אטריחכם בענייניו וענייניו של כינוס ההוא — הם נדפסו כתומם ב"דף" מיוחד של האגודה, ואני אף חזרתי ופירסמתי תורף-דברי, בשיתוף להם מעט נוספות, בספרי "אבני בדק" (תשכ"ב, עמ' 206—215) והקורא שקרא — קרא, והקורא שירצה משום-מה לקרוא — יקרא, אך ברשותכם, אזכיר מתוך דבריי הרחוקים ההם שתיים פסקאות.

ב.

פיסקה אחת, שבה ניסיתי למדוד לעצמי מידה של מי שאזכיר מן היריד, וכממילא מדדתי לו, לצעיר שבארבעת הדוברים, הוא דן מירון, מידה של מי שהולך אל היריד, ועושה בטבורו, ולא עוד אלא בתורת חזון ניסיתי לומר לו, ליוצא, קצת אהרות, ועיקרן, כמדומה ובבדיקת מיני הרביייה, שהדור הצעיר נוהג בו בדור שלפניו, ולענייני הוכחתו, כי אף הדור שלפניו נהג כך בדור של-פניו, באופן שפסל או ביטל גדולים וטובים, ניסיתי להשיב לאמור: "אולם עיוות-דין אינו יוצא מכלל עבירה משום הילת-הנעורים השורה עליו, שכן נעורים אינם ילדות, וספק הוא אם הם מותרים במעשי-נעוריהם, אבל ודאי שהם אסורים במעשי-ילדות. נמצא כי לא בלבד בדיעבד, אלא גם מלכתחילה אין להניח כמין אכסיומה, כי דברים שנוח להם שלא נאמרו משנאמרו, כורח הוא להם שייאמרו, בכלל, אותה הגייעה המרובה להוכיח, כי כורח הוא, שהיא כגזירה הגזורה של כל דור חדש, ראויה היתה לתכלית טובה מזו."

ולא חזרתי עתה על דבריי מאז, אלא כדי להדגיש, כי אם היה בפמליית המבקרים מי ששימש לימים אותה תכלית טובה, הרי זה דן מירון, וכמה מספריו האחרונים, ביחוד על אבות ספרותנו המודרנית ומכונניה, ואחרון אחרון חביב — ספרו הנידון לנו עתה, יוכיחו.

ג.

הפיסקה האחרת מדבריי ההם היא פסקת הסיום של הרצאתי ההיא, לאמור: "הבינה במה שהיה אינה יוצאת ללמדנו, כי כל מה שהיה חייב היה שיהיה, על כל פנים, מיני הבלות ובהילות אין חזרתם חוק, לא כל שכן גזירה, והוא, כמדומה, העיקר, שניתן לו, לחזור מן היריד, לומר לו ליוצא אליו, הילכך, חבריי הצעירים היוצאים ליריד הביקורת, אין לי לומר לכם אלא מה שאמרתי לעצמי בצאתי אליו: עד שאנו פותחים בביקורת נעין היטב מה עשויה ללמדנו ביקורת הביקורת, כלל מחזכם הוא: ערבא ערבך ערבא צריך."

ולא חזרתי עתה על דבריי מאז אלא משום שהיה בהם, כמדומה, למעלה מקורטוב של נבואה, כי שותפי הצעיר באותו כינוס עתיד

(*) דברי פרופ' דב סרן, לרגל מתן "פרס ביאליק" לדן מירון על ספרו "בין חזון לאמת" — ניצני הרומאן העברי במאה הי"ט" (מוסד ביאליק).
 כידוע הוענק פרס ביאליק לספרות יפה ולחכמת ישראל מטעם עיריית ת"א לפרופ' דב סרן, על כינוס כתביו ועל שלושת הכרכים של המסות "אורחות ושבילים", ולפרופ' דן מירון על ספרו הני"ל "בין חזון לאמת" — ניצני הרומאן האידי והעברי במאה הי"ט". הטקס נערך בבית-ביאליק בת"א, וראש העיר שלמה להט ציין, כי זה טקס ההענקת ה-47 של הפרס. את התלפת ועדת השופטים בתחום הספרות היפה קרא פרופ' יהודה פרידלנדר בשם הוועדה שחבריה היו גם פרופ' נורית גוברין ואבא קובנר. שני חתני הפרס נמנים עם סגל מורי האוניברסיטה העברית. פרופ' דב סרן פרש לגימלאות זאילו עם דן מירון משמש כראש החוג לספרות עברית.

להראותנו רב יתר משהראינו עד-עתה, מה עשויה ללמדנו ביקורת. שכן בכל שלוש חטיבות הדין הגדולות, שהן מצעוד הספר, אלה שלוש הסופרים הגדולים — אברהם מאפו, ישור אקסנפלד ומנדלי — הצד השווה שבהערכתם, הנעשית מתוך ציון נפלא של בקיאות וחדירות, היא ביקורת הביקורת על תחנה גדולה אם כוללת אם מיוחדת, ביצירתם, אם למאפו — אנו למדים מתוך ניתוח מהימן ומוסמך, עד מה ההערכה עליו ועל פעולה, על עני וערכיו, לא יצאה ולא ניסתה לצאת, כחובתה, מלפניו, מלפני עקבו ונתנו שלו וגישה, כפי שנקבעו בפואטיקה שלו, הטבועה בהוא מה של ניאו-קלאסיקה, אלא מלפני עקרונות וגישה, כפי שנקבע בפואטיקה של דור מאוחר, הוא דורם של המבקרים עצמם, ושגגה היא אם טעותם, שנעשתה כמטבע המהלך בשוק ההערכה של שני שה דורות, המעלים כאתה גיריה, מעשה ביטולה של אותה טעם והטעאה קולקטיבית יפה לו הגדרה של מלאכת מחשבת, מתן הטעמה של הנסמך והסומך כאחד, כי אם לנסמך — מלאכה זו היא, יגיעה עצומה, על דרך שילוב של ראייה סמוכה לראייה, ולמחשבת — מעשה חושב הוא — תרתי משמע.

ד.

ואל יהיה הדבר קל בעינינו: שני מוקדי-הדין באברהם מאפו האחד קצר יותר — בבעיית הבירור של מליצתו, מהותה ואופיו נדרש בו ערעור על דעתו של מי שלא היה לנו כמותו לגודל מספרו מכוח יצירת עצמו ומכוח הגיון עצמו, הלא הוא ח. נ. ביאליק האחר ארוך יותר — בבעיית הבירור על מרכזיותו ואישי שומרון" כשיא עשייתו מכל בחינותיה, וכאן נדרש ערעור על כל הפמליה של המבקרים, למעט קצת דברים של מעט מבקרי שיותר משהם סמוכים על ניתוח, שראיותיו בצידו, סמוכים הם; אינטואיציה, שחושה לצידה.

אמרת, גם בעניין המליצה, גם בעניין "אשמת שומרון" מעט

של הביקורת הוא כסילוק שבשמות שגם הן נבדקות לגופן ולטעם והוא סילוק המפנה את המסילה להערכה בחונה יותר, אבל עני הערעור לפרטיו הוא מופת לביקורת הביקורת, שלאחריה עשוי לבוא, ואף באה, ההערכה המחודשת שהיא כחדשה, כדרכו של המבקר והחוקר נאחדו לו ובו.

ה.

והוא הדין בביקורת הביקורת לגבי ישראל אקסנפלד, אלא של כמערכת דיונו של המחבר קודם, שהיא ארוכה וכוללת יותר, והוא חלה כמעט על מאפו כולו, ומספר המבקרים המבוקרים מרובה, וכן מכסימלי, היא מערכת דיונו עתה, שהיא קצרה יותר ומוגבלת יותר חטיבת סיפור, שהיא אחת יצירותיו של אקסנפלד — הרומאן "אין שטרנטיכל", ומנין המבקרים המבוקרים מנין גם הוא, אך עיקר צמד, הוא הצמד בהא הידיעה, הלא הם מאיר וינר ומכס ארן, שמלבד היותם מראשי חוקריו של המספר דנן, הוצרכה תבנית מחקרם, והיא ברוח הראייה המארכסיסטית, להעמידם על מה שהם מרכז-ראייתם הרצוי והמחוייב — הנקודה המעמדית-כלכלית, והנה עם כל טירחתם ברוח השקפתם הנראית והמחוייבת, שגו בראש באופן, שהוא, המרכז, נעלם מהם, והמחקר שלפנינו עתה מעמיד עליו — והוא מפורש בעצם שם-הסיפור: שטרנטיכל, כלומר, שבים הפנינים גופו, ואכן, מעניינת, ואף משעשעת, היא פיסת הדין והניתוח הזאת, נבדקים והולכים רוב המבקרים, שהעניין עיקר חשיבותו של אקסנפלד על שמירת ערכי ההווי והפולקלור וגילומם, בעוד שערכים אלה אינם, בעצם, אלא כאבזורים לעיקר, והיא-היא הבחינה הכלכלית בהתחלפות סדרי החברה והמודע תפיסת ההון והמוניטון בקרב היהודים בחלקה הער של מודרת של אירופה, באופן שצמד המבקרים ההוא, מה שהוצרכו, לפי עמדתם להלכה ולמעשה, לראותו כמרכז הסיפור — לא ראוהו.

ו.

ואחרון אחרון, המחקר על מנדלי ששמו: "בראשית הרומאן העברי האקטואלי", והוא נפרד לעניין ראשוני סיפוריו העבריים "למדו היטב" ו"האבות והבנים" ולעניין "פיסקה החיגר". מחקר זה הוא, בהיקפו, גדול ממחקרו של מאפו, מה גם על אקסנפלד, אך הוא במזל ביקורת הביקורת, שלא נחשבה לה הראשית ההיא מתן שנחשב ההמשך, מה גם האחרית, ולא זו בלבד, אלא שהראשית נפסלה לה, ולכל המופרוז והמוטב ראתה הביקורת לזרוק לה מעט אהדה, כדרך שהיא נזרקה ממעמד הראייה של גדול בגמרי-שישול למעמד השמיעה שלו בתחילת גימגומו, והנה הניתוח המפורט, פקתו העניינים ומפקיחן, מעמיד על חשיבותה המכרעת של הראשית שהתכלית המכוונת, יתר על סוף מעשה במחשבה תחילה, מקובלת בה על רוב אבריה, ואף ששני המחקרים הקודמים, על מאפו ועל

שכתבתו ידעה את שתי הלשונות, ומשובת-התחרות ושחוק-הדדין העמידו בה מערכת גומלין, שהיא חידת מופת ופתרונה, ולענין העדרו של המשולש האחר, הבחינה התלת-זרמית, שכל-עדיה לא יושג מיצוי ההבנה של שלושה אלה לפי הורתם וגידולם וסיבירם, אפשר שהמחבר סופו להתעשת גם בו ולהדין עליו, ואפשר שיתעשתו בו וידינו עליו אחרים, ומה שלא נעשה היום ייעשה מאחר, ויש מאחר לאחר זמן.

אך נשוב לשלושת האישים, כפי שהם נידונים, ונאמר בהם מה.

ה.

לענינו של הראשון, אברהם מאפו, אעיר, כי מה שנאמר בו בספר שלפינו מגרה ביותר משתי קרנות חוות, הקרן האחת, המזר ריחה את בעיית המליצה, כפי שנתגבשה בספרות שהשכילה לעשות את המקרא חלל לשון, שאפשרות השאילה מתוכו והבנייה בחמריו אינה פחותה בחיותה האורגאנית מכל לשון אחרת, חיה ומדוברת ונכתבת, והדוגמאות המובאות פה לכך מאשרות הנחה זו להפליא. זה כמה וכמה שאני דורש לחקירת המליצה ותולדתה, ואף ניסיתי לעורר על כך בהרצאתי „מטבע שסופו שיגרה כיצד“ (שמעיה בקונגרס למדעי היהדות ונדפסה ב„מולד“ תשרי-חשוון תשכ"ב), כי אם לעיין — שדה זנוחה היא, אמת, מנהג חכמים הוא בפיסומי שירת ימיה הביניים ולאחריה, לציין מקורי-הביטויים, אך רוב הציור נים הם מיכאניים, ופעמים רובם ככולם מובאות ממש שעיון בפיסוט או במאנדלקרן מספקם, ואך זה לא כבר ניתנה הדעת על תשלובי-סתר וסימוכי שכנות וקירוב רחוקות, המעמידים מליצה חיה וממללה, שכמותה כמימרה של לשון חיה ממש.

ט.

ומחקר החזיון הזה וחזיונותיו עודו בקיפוליו, ופיתוחו עודו תעודה, המצריכה פריצה של כמה וכמה שערי בינה, כגון השער, שנתעוררתי עליו מציוניו של דן פגיס לפיוטי לוי אלטבאן, — הוא לא שאל במפורש את השאלה ואף לא הציגה, אך השיב עליה, הלא היא השאלה: מה היא היחידה הזכרנית של פייטן ופייטן ושל פיוט ופיוט, ולמעשה פירושה של השאלה: כמה כתובים וזכר הזוכר בסביבי הכתוב שהוא מסתייע בו, והוא הדין בשערי בינה אחרים, ואני, עבדכם, שיחדתי הרבה מכוחי לבעיה זו וסבכיה וכתבתי בזה כמה וכמה מאמרים ואף ספרים, אך אכזב אם אומר, כי נמצא מי שקדם לו למחברנו במתן אותות ומפתים, מפליאים אף מפתיעים, לכוחם של שילובי-מליצה ושיזוקי-שימושיה, הבאים להעמיד דיוק-נאות-יסוד, שהם כלולאות חיבור באגפי בנין נחשבים, ואפילו כבריחים יתיכונים וקיצונים כאחד של כל הבניין כולו, ומכל הבחינות — העלילתית, הציורית, האידיאית, או נקצר ונאמר: החזיונית, גילוי האפשרות הזאת, העשוי מעשה פיענוח צפונות, שלאחריו אי-אפשר לקרוא את הרומאנים, ביחוד את „אשמת שומרון“, כדרך שהורגלנו לקראם קודם, מעלה שאלת בניינה של פרוזה בלשון המקרא, שאפשר לה שתהא מצומצמת על תקופת ההשכלה, שנהגה ברוב יציריה כך, כשם שאפשר לה שתהא מורחבת על רוב תקופות הספרות, שידענו בה תחיית לשון המקרא — לא בלבד בשירה, שהיא כלל גדול, אלא בפרוזה לסוגיה, למן ספר יוסיפון וספר הישר ומיני המחברות, ומן המשוער הוא, כי הוא חזיון חזיר, שכורחו וצרכו עימו, ולא יימלט, כי כשם שהיא מורה על העבר היא מרמזה על העתיד, וכממלא נמצא גם מאפו כחמריו על שלאחרי — והכוונה היא לא בלבד לכך, שבלעדי לא יצויירו לא „שיחות מני קדם“ לזאב יעקב „ויהי היום“ לביאליק, שהצד השווה שבהם היא העמדת אגדת חז"ל, שעיקרה בלשון חכמים, על לשון המקרא, וכבר מילתי אמורה, כי הוא סוד תרגומו של האוראנגליון בידי סלקינסון (וראה ההבדלים לגבי תרגום דליטש), שכיוון, כדרך מסינור, למתן סאקראליות עליונה, אלא אף לימים, וראה נסיונות כשל יעקב רבינוביץ בסיפור ושל אליעזר שטיינמן בקצת פרקיו, והם סופרים שכלל לשונם שונה ואחר, ואולי ראוי לצרף מעשי תרגום בלשון מקרא, אם כיסוד כולל „גוליוור“ של סויפט בתרגומו של מ. מבש"ן, אם כדומינטה ב„ימי פומפיאה האחרונים“ לבלוור מעשה ידי אברהם שלונסקי (וביאליק שפוררו על המעשה הזה העירו על מכתבי מאפו לפרידברג בענין גודל ההשפעה של הספר הזה על „אהבת ציון“ ואף תיקנו בעצה טובה לשלונסקי, שיעיין בו במאפו, והוא כדבריו אלי, עשה כן), ואין צורך לומר שחובה לזכור את נתיבת הלשון: פרישמן — יעקב כהן — מתתיהו שוהם ואפילו תרגומי שלמה דיקמן, הכוונה היא לעתיד רחוק יותר, כי אף שה מנסה להיבא מסתכן להיות מה שתיה רוצה ואינו יכול להיות, תינוק, או מה שיכול ואינו רוצה להיות, שוטה, לא אעלים את דעתי, כי מה שהיה הוא שיהיה, וקרובה תחיית לשון המקרא ככלי מבעה של הפרוזה שלנו, ואין פה המקום להאריך בנימוקי, מהם שכבר

אקסנפלד, יש במעשה-ניתוחם משום גילוי שכמותו כתגלית המש-נה את גרם המעלות והמורדות שהציבה ביקורת הספרות ומחקרה, הוא שינוי המגיע כדי הפיכת הסולם, הרי צד של יתרון נודע לעיני מנדלי, ראשית, מהיות מסילת יצירתו ארוכה ביותר וממלא התפתחותו משופעת ביותר, והרחוק של מעשה השיכול שבין תחנת הראשית לבין תחנת התכלית מופלג ביותר, באופן שהוא מניח פתח לדבר על גלגול אחרי גלגול ועל גלגול מפנים לגלגול, שאף (ואולי מיצווה לומר: משום) שהם חלים במידה מרובה ואף מרעת על אותו מצע כתיבה עצמו, שתיאור תמורותיו הוא כתיאור שלמות הנישוכה בשלמות שלאחריה והיא גדולה הימנה, שנית, משום ריבוי מעריכיו, שמנינם לגיון, והכולל כחמישה דורות, ובכל מרכז ספרותנו, גם בחייו גם לאחר פטירתו, ואלה ואלה שמתחיים בגילוט רענותו, רענותו-תמיד, ובין הם מחיבי ראיתו ובין הם אולליה, הריהם מודים בגדולתו, גדולת האמן שבלעדיה לא תצויר מולדת הפרוזה שלנו, ויש אומרים: תולדת לשונותיה — ואם להי-עור בצינו של שמואל ניגר ניתן לנסחו: לשון החיים, שהוא עשאה לשון ספר על עילויה, לשון הספר שהוא עשאה לשון-חיים על לוחה, שלישית, כפלה-הלשון, בין בשל עצמו בין בשל סופרים וזלמו שבמשכו לו, מהם שהיו כפולי לשון מהם שהיו יחידו לשון.

שלושה אלה מחייבים את השאלה: איך היה סטארט-הראשית למחך הפרוזה המשולש — עברית-יידיש-עברית, ואולי בעקבי חזיונותיו של מזכירו, דוד איינהורן, מהלך מרובע: עברית-יידיש-עברית-יידיש, והנה התשובה לשאלה זו שרבים שאלוה, או שלא יזנה או שניתנה במקוטע, ועתה זכתה להינתן במלואה, וכל כך אלה, משום שאין מלוא תשובה אלא למלוא שאלה, והיא אינה אפשר אלא בהנחה, המוכחת כאן פסיעה-פסיעה, כי לפנינו דרך את היתר-יסוד אחת, של אורגאניזם יצירתי אחד, באופן שה לול החרוף או הקהה, שהמבקרים נהגו בהתחלותיו היא טעות, הערכו בה קוצר-ראייה ומיעוט-עיון, ויש שהתמדה של טעות היא ענה העולה דווק, ותיקונו בשלימות הראייה של היצירה היא מלוא מסילתה, לא בלבד מבחינת כורעו כן פריון, אלא אף או חזון מבחינת כפריו כן רעיו, והוא עץ מבורך ואחד.

ואם לסכם את רשמו של הקורא והמעין במגילת ספר שלפנינו של שלוש פרשיותיה — פרשת מאפו, פרשת אקסנפלד, פרשת מנדלי - וענינו ראשית הרומאן העברי והידי בדורות אחרונים, הנקרא ל אף היותו דבר ניתוח מפנים לניתוח, כרומאן, משום מידרך הרמאה המבריקה וכליה הממורטים, נאמר כי עמו נוסף ספר נחשב, לפי תעודתו מכריע בספרי ההיסטוריה של ספרותנו.

ז.

ועתה אומר, ברשותכם, בדברים אחדים בחינת מכל מלמדי גלגלי, ולא כפשוטו של מקרא, שיש בו צד של יהירות, דהיינו נחמתי מרובה משלהם, אלא כדרושו של מקרא, שיש בו צד של ענות, דהיינו שחכמתי באה מהם, והוא לרוח צירופם: ומתלמידי זמן מכלם, ולאור ניסוי הרחבתו: מה-גם מתלמידי, שנעשו חסידים גם המה.

ואין צורך לומר כי לשון השכלתי חל על רוב דברים שהיו לי חסידים, אף כי חרשתי בשדה המשולשת הזאת גם אני, לא על כן על דברים, שלא היו לי חסידים, ואדרבה, אני לן מוסף ולן חתכם, אך עומקה נתבצר לי מצדי צדדים, וקודם כל בענין המשיגה, שאני דורש לה ולמענה זה כמה וכמה — היא קביעת שמה של ספרותנו ובסיסה בדורות אחרונים על שני משולשיה - המשולש האחד היא הבחינה התלת-לשונית, כלומר שתיים הלשו-ן מנבית, הלשון העברית והלשון היהודית (בעיקר האשכנזית), לפי הלעו (המתחלפת לפי גולה וגולה), כששתיים הראשונות שוות מן הבית ומביאות אליו, ואילו הלשון השלישית סופה מוצי-א החוצה, המשולש האחר — הבחינה התלת-זרמית המתחלפת את זעמה של בימת המרכז של הספרות הזאת, היא גולת מורחה של זעמה על שלוש תחנותיה העיקריות: האלמנטות, החסידות, ההש-לש של אחת ואחת היתה לה ספרות, ואפילו ספרות יפה, משלה, ששולשתן ופחות העם, ביתר דיוק: ספרות רובה הפעיל והנפעל העם, איני יודע, אם עשיתי ככוחי לדרוש את הקונצפציה הזאת על המעשה, ומה גם שידעתי, ואפילו בראשית שרטוטה, לפני י י חור, כי לא עלי המלאכה לגמור, אך אני מדמה, כי מתקיימת תחנת זכה מלאכתו נעשית ביד אחרים בין שהם נמשכים לה את קונצפציה בין נמשכים ממנה, והלכך, כדרך השמת לראות עני היות כסמל, שמחתי כי בבוא דן מירון לפתוח את הסידירה הרומאן פתחה ברוח המשולש האחד וקירובו בשלושה סופרים — הראשון, שכתבתו לא ידעה אלא את הלשון העברית; שני — שכתבתו לא ידעה אלא את הלשון יידיש; האחרון —

היו לעולמים. על דרך החידוש של יסודות נדושים בעקב (עילוי ושגב מכאן וקדמות וקדושה מאכן). ולא העליתי את העניין אלא כדי לעורר על המשך גיעתו של דן מירון בספרו עתה, והוא המשך שילכול כל דרכי השיבה הזאת וימצא מה חוקתם וחוקיהם המשור תפים.

וכמדומה, שפה אתי המקום לומר מה על "ווטום ספראטום" שלי, שדן מירון הרמיז עליו בכתובו, כי בין המבקרים המודרנים מוכר לי אחד בלבד, הוראה בו ב"ע"ט צבוע" את עיקר מפעלו של מאפו, וגם זאת מתוך דברים שבעל-פה, והוא עבדכם, משערני, כי המחבר מתכוון לעצרת, שבה גם אני גם הוא דיברנו בבית-הסופר בירושלים על מאפו — הוא הירצה בהרחבה על הספר "אהבת ציון" ואני הרציתי בקצרה על צירוף הלשון "אהבת ציון" וסוד גלגול לתוך לשון המקרא, ודרך אגב אף אמרתי מה שאמרתי על "ע"ט צבוע". וזאת להעיר, כי גם דבריו גם דברי נדפסו בשעתם ברבים, ואני חייב בהנמקתם, שאם להעמידה על תמציתה, הרי היא בהור דאתו, שיותר משהיא מפורשת היא מוצנעת, של מאפו, כי מה שהעלתה לו לשונו, לשון מקרא, בסיפורים, שענינם הוא העולם הרחוק, עולם המקרא, לא העלתה לו לשונו, לשון המקרא, בסיפורים, שענינם הוא העולם הקרוב וראש להם "ע"ט צבוע", והוצרך לער-בבה ביסודות האלה, ומבחינה זו הוא שונה לממשיכיו (כשם שהיה בכל הרומאנים דומה להם), ועיקרם סמולנסקין וברוידס, שהראו נפלאות בקירוב רחוקות (וברוידס היה מפליג, אילו זכה לכתוב את הרומאן על איוב), בין נגדיר מאמצים אלו כדחיסת המציאות של המאה הי"ט לתוך אמצעי ביטוי של המקרא, בין נגדירים כהגמשת אמצעי הביטוי של המקרא כדי יכולת כלילה של מציאות המאה הי"ט, כך היה ב"ע"ט צבוע" דומה יותר לשרשרת אחרת, שתחילתה נעוצה במנדל לפין ואמצעה צבי אליעזר צווייפל וסופה מנדלי ויורשיה בשלושה דורות אחרונים על שני פרצי הפרווה הגדולים — ש"י עגנון (למרות כמה פרקיו בלשון התנ"ך) וחיים הזו (למרות כמה יסודות מכריעים ב"חתן דמים"). ולעניין שני הצדדים האלה, לשוני ולדומי, והדיאלטיקה שבהם, אקווה להרחיב את הדיבור, ולכרוחי אסתפק עתה בהכסתחתי.

יא

ולעניין האמצע — ישראל אקסנפלד, שהוא אבי אמנות הפרווה היידי המודרנית, דעת לנכון נקל, כי מה שקראנו עתה על ישראל אקסנפלד אינו כל מה שיש לו לחבר הספר שלפנינו לומר עליו, והמשך יבוא. אולם, לפי שאותו פרק, לא זו בלבד שהוא כולו בספר שלפנינו, שמחברו הואיל להקדישו לרעייתי ולי, אלא נכלל קודם בספר היובל שהוקדש לי, והבתחתי לומר את אשר עם לבי והגיוני על מחקריהם של כל מכבדי, אכבד ממילא לדון גם במחקר הזה, אך לעת-עתה אעיר, ברשותכם, שתיים-שלוש הערות.

הערה אחת לעניין חשיבותו הפולקלורית והאידיומאטית של אקסנפלד: אפילו איננה חפץ הנחלתו לדורו, ודאי היא עיקר מעשה ירשתו לדורות, וכבר ראינו כזה וכזאת, ויפה הבדיקה, וע"י קרה היסטורית, מה היתה הכוונה-תחילה, בחינת מה שהיה היה כפי שהיה, אך אין בה כדי לשנות את התוצאה שבדיעבד, בחינת מה שנעשה נעשה וכפי שנעשה. כמוכן, בעיקר לשונו גרמה, שעם כל הברייה שנהג בבנייה שניתנו לו כממילא — והוא אחד ההב-דלים הגדולים שבינו לבין מאפו שמסך על לשון מקרא כמעט לכל אורך יצירתו שתספק לו הכל, ובין מנדלי העברי, ביחוד המאוחר, שמסך על לשון חכמים, שתספק לו הכל, שזה וזה היו חייבים בחפי-דה להורים מימי לשון חיים, ואילו הוא, אקסנפלד, שאב מלוא-חופניים כבאפסיד, והכל זרם מאליו כביכול, מעבר למגמתו, בין מודעת בין לא מודעת, כפי שהעלה אותה החוקר עתה.

הערה אחרת, עם קביעת שביס-הפנינים כאביור פולקלורי שנתעלה כדי נפש ראשה בעלילה, מתבקש דמינו בספרות והוא נמצא בשני ספריו של יוסף פרל, שאקסנפלד ידעם בלי תפונה, הלא הם "מגלה טמירין", שאם לדקדק הרי הנפש הראשה שבו הוא הבין (הספר), שאנו יודעים אותו עתה ממש במהדורת אברום רובינשטיין, והוא ספר הסברה והלשנה על החסידות, ואילו האיגרות יודעות אותו כמין עירוב של אגדה וממש, דימן ומפלצת, ואף "בוהן צדיק", שכמין נפש ראשה בו הוא השרייבטאפל, ועד ידובר בזה.

הערה אחרונה, מתוך מחקרו של דן מירון אנו למדים, עדימה ה"שטרענטיכל" ארוג בביוגרפיה של מיכל מצבה הירשדוכן שנעשה פרקטטן, והרואה כדוגמה לעצמו את אוקסמאן, ספק הצבא, ואף שידעתי כי לשון מצבה נדרש כשם דבר לזקיפות ולעקשנות,

אומר כי המחבר פילג עצמו לשני אישים אלה ושניהם בבחינת אטר-אגו כפול, וסימנם ששניהם מרמזים על שמו ממש — אקס נקרא לפי ההגייה הפודולי אקס (אוקס), ואילו לשון פעלד, שהוראתו הכללית שדה, טוען הוראה יהודית ספציפית: בית-קברות, והוא מקומה של מצבה, ואם למחבר ולגלגולי חייו — אנו חסרים הרבה, הסיפור מביאנו, בעיקבי הצבא הרוסי הנוצח, לברסלאו, בית שלויה, והיא החותרת רישומה המכריע בנפש הראשה של הרומאן, אך אנו מבקשים לדעת אם לא היתה עיר קרובה יותר, וככל הנכון אף קודמת יותר — והנה ר' אבאלי הורוויץ, מיוחס ועשיר, סוזר ומשכיל, שהיה מראשי הקהילה בברודי, וטען לזכות בחירתו משה של העשייה האנטי-נאפוליאונית שלו, השיא את בתו לישראל אקסנפלד (בזיווג שני), כשם שהשיא את בנו לבתו של ר' נחמן קרוכמאל; והרי ברודי, מעמדה המנופוליסטי והפרוסקציוניסטי כעיר-גבול חופשית עשאה קרקע לתפוחת המושגים בתחום הכל-יחסרון הידיעה הברורה בזה, אימתי ישב אקסנפלד בעיר הזאת, אינו הגדול בחסרונות, שגדול ממנו חסרון רוב כתביו שאבדו ואינם אומנם, סברה היא לי, כי לא יימלט, כי לפחות חלק כתביו שאבדו בעיר אחריתו, פאריס, והריני מעורר לחיפושם. כשם שאני מעורר לחיפוש עקבות משפחתו שלו ושל אחיו ואם כי ידידי שעסקו בו (אלכסנדר דרצ'אנסקי, חנוך רינות) העלו לעת-עתה ידיעות חשו-בות אך מעטות, לא אָבד סברי.

יב

ולעניין שלום יעקב אברמוביץ, הוא מנדלי, התופס כמחצית הספר שלפנינו, לא אוכל שלא לדחות את דיוני, המחוייב בארץ, גם מחמת רוב החידושים המוצעים לפנינו, גם מחמת מרכזיותו של הנושא בעיסוקו המחקרי של המחבר — הרי קדם למחקר שלפנינו נוסח יידיש של "תחילתו של הרומאן העברי האקטואלי" (1969), גם חיבור אנגלי — A Traveler Disguised (1973), כלומר: הנוסע המחופש, וכותרת המישנה לו: עלייתה של סיפורת יידיש החדשה במאה הי"ט, ומצע רובו ככולו דרכו של מנדלי, ואף מחמת דיבוי ההתעניינות במנדלי וחידושה, בין בגולה בין בארצנו — וכאן פעלו שני גורמים: קודם לחיוב — ת. נ. ביאליק, שאמנות סיפורו של סבא היתה נערצה עליו ונטע הערצתו על כל סביבו, ואחר-כך לשלילה — אברהם קריב, שמצע סיפורו של סבא היה פסול לו, וכסברתו של שמואל ורסס, שהקדים בחקר מנדלי ולימים העמיקו (וראה בספרו "סיפור ורשו"י", 1971, עמ' 60—87), הפלי מוס על השלילה הזאת, דרכה ודרכיה, עורר אף הבשיל את חידוש ההתעניינות בדמותו של מנדלי, והיא, כמדומה, סברה נכונה, ביוזם לגבי דור החוקרים הצעיר, שיצא לבדוק, ובכלי-חקר, דמותו של מנדלי, אופיה ופעלה למלוא דרכה ודרכיה, בכלל התהליך הזה חובה להבליט את מפעל מנדלי מטעם האוניברסיטה העברית, שעיקר תפקידו הוא הוצאה אקדמית של כתביו, הסמוכה אל בדיקת כתביו היד והדפוסים הראשונים (וראה בזה מאמרי "כפליים לתושיה" ובו גם בדבריימבוא לביבליוגרפיה של כתבי מנדלי וגם דברי פתיחה בסימפוזיון בקונגרס למדעי היהדות, והם בספרי "אבני פתוח", כרך ב', תשכ"ט, עמ' 271—277), ואם כי עצם התפקיד, עם כל ההכנות לו, עורר תעודה, הרי התנועה המחקרית אל מנדלי ואגפיו רבה כן רבה, וזה ראוי להבליט מפעלות תלמידיה של האוניברסיטה הזאת, ובהם, לקורת רוחי, תלמידי, שכמעט כולם משמשים בהוראה אקדמית ובכלל עשיתם בולטת העשייה במנדלי ולו — וראשונה יסעו מחברי ספרים עליו, של חנא שמרוק, הנפש החיה במפעל מנדלי, ושמלבד מחקריו השונים פירסם במגילת ספר "חליפת אגרות בין ש"י אברמוביץ ובין ח"נ ביאליק וי"ח רבינציק (תשל"ו), ושל גרשון שקד, שמלבד מחקריו השונים פירסם ספר "בין שחוק לדמע — עיונים ביצירתו של מנדלי מוכר ספרים" (1965), וניתן להוסיף מחקרים של מנחם פרי, יחיאל שינמן, דליה קויפמן, שלמה בק, ראובן מירקין — איש איש ויגיעו הנאמן לחשיפת אמיתה של הדמות הגדולה הזאת, והוא חלל-העשייה שבו ומתוכו נרקם פעלו של דן מירון, שזכה זה מקרוב בכבודו של פוס ביאליק.

יג

ובדחותי את המשך דברי למסגרת דיון על כל אותה תנועת חקר, מעשייה ועושייה, אשוב בסיום דברי עתה להרהור על מה שאמרתי קודם בעניין החילוק בין החזור מן היריד לבין היצא אליו והוא נתון בעצם געשו ורעשו, ואשאל: מה הוא והיכן עתה דן מירון, ודאי שלא אוכל שלא לומר על הספר שלפנינו, שהוא מעיד על מי שחזר מן היריד; אבל ספק אם אוכל שלא לומר על ספרו "פנקס פתוח", שיצא באתה שנה עצמה, שהוא מעיד על מי

שיוצא אל הידיד ופוסק דינם של יצירי השעה, ובפסקיו הקשים הוא נראה — כפי שאמרתיו לו — כעורך מפקידה לפקידה פוגרום-זוטא ומזכיר ימי קרב ראשונים, שנתגלה בהם עירוב של ילד שעשועים ושל enfant terrible. ובראותי אותו בספרו זה ובספרו זה ובהקשותי: האי מנהון עדיף, איני יכול שלא להשיב: תרויהו, כי כשם שהמבקר שבי, כפי שנתגלם בעניי בדברי הפולמוס הפובליציסטיים שלי, נוטה ליוצא אל השוק והמייתו, כך החוקר שבי, ביחוד כפי שנתגלם בעניי בדברי הבירור המדעיים שלי, נוטה לחזור מן השוק והמייתו.

והריני מתבונן בחלוקה המחוכמת של השניים האלה שבקרב הנפש האחת — כשהאחד, הרחוק מן הירידה, דן ביצירי שלשומו של שלשום ויוצריהם, ועושה דיונו על דרך ביקורת הביקורת הראשונה, והאחר, הקרוב אל הירידה, דן ביצירי היום ויוצריהם, והוא כמזמין את חוקר מחרו של מחר שידון בו ובנידונו על דרך ביקורת הביקורת הראשונה, שהוא נרתם יבה. אך כך דרכו של המבקש לחיות גם שעתה הרחוקה גם שעתה הקרובה של ספרות, ואין לי אלא לסיים כמאמרם: ואדהכי ואדהכי תסתיים שמעתתא. ■